

Wszechświat Cząstek Elementarnych dla Humanistów

Oddziaływania silne

Aleksander Filip Żarnecki

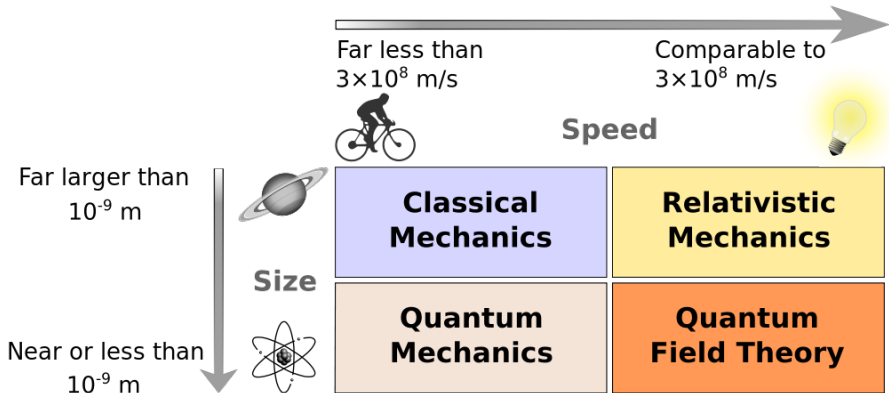
Wykład ogólnouniwersytecki

Wydział Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego

31 października 2017

Granice stosowalności praw fizyki klasycznej

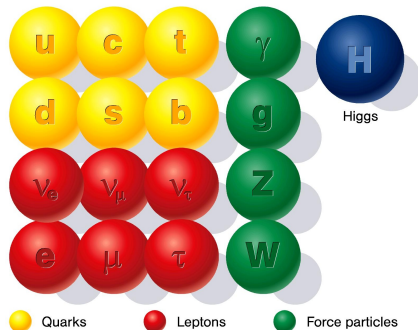

Współczesna fizyka cząstek opisywana jest w języku **Kwantowych Teorii Pola** łączących szczególną teorię względności z mechaniką kwantową. Jest to świat bardzo różny od tego do którego jesteśmy przyzwyczajeni...

Budowa materii

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (niepodzielne)
w ramach tzw. **Modelu Standardowego** fizyki cząstek

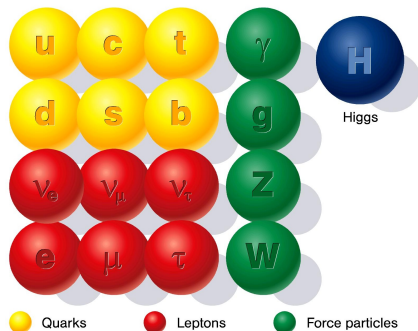
- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , $W^\pm$ i Z^0
- bozon Higgsa
“Nadaje masy”
wszystkim cząstkom

Budowa materii

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (niepodzielne)
w ramach tzw. **Modelu Standardowego fizyki cząstek**

- cząstki materii
    kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
     γ , g , $W^\pm$ i Z^0
- bozon Higgsa
    “Nadaje masy”
    wszystkim cząstkom

Pytanie na dzisiejszy wykład:

Skąd wiemy, że materia zbudowana jest z kwarków?!..

- 1 Własności cząstek
- 2 Hipoteza kwarków
- 3 Model partonowy
- 4 Chromodynamika kwantowa

- 1 Własności cząstek
- 2 Hipoteza kwarków
- 3 Model partonowy
- 4 Chromodynamika kwantowa

Naturalną jednostką energii w fizyce cząstek jest **1 elektronowolt (1 eV)**

$$1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} C \Rightarrow 1 eV = 1.6 \cdot 10^{-19} J$$

Jednostki pochodne:

$$1 \text{ keV} = 10^3 \text{ eV}, \quad 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}, \quad 1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}.$$

Naturalną jednostką energii w fizyce cząstek jest **1 elektronowolt (1 eV)**

$$1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} C \Rightarrow 1 eV = 1.6 \cdot 10^{-19} J$$

Jednostki pochodne:

$$1 \text{ keV} = 10^3 \text{ eV}, \quad 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}, \quad 1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}.$$

Jednostkę energii możemy też przyjąć za jednostkę masy (modulo c^2)

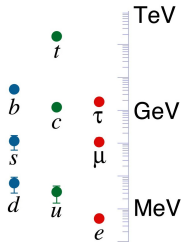
Zgodnie ze wzorem Einsteina: $E = mc^2 \Rightarrow m = E/c^2$

$$1 \text{ eV}/c^2 = 1.8 \cdot 10^{-36} \text{ kg}$$

masa protonu:	$1.7 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$	$\Rightarrow 938 \text{ MeV}/c^2$	$\approx 1 \text{ GeV}/c^2$
masa elektronu:	$9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$	$\Rightarrow 511 \text{ keV}/c^2$	$\approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$

Często “zapominamy” o czynniku c^2 i mówimy, że masa protonu to 1GeV...

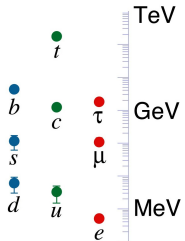
Masy leptonów i kwarków

Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Wszystkie inne fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu

Masy leptonów i kwarków

Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

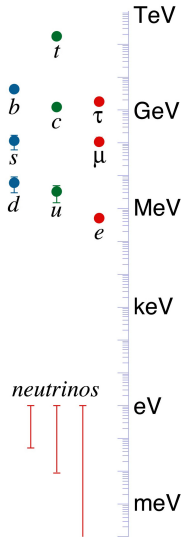
$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Wszystkie inne fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu
Kwarki	up	u	3 MeV	
	down	d	7 MeV	
	strange	s	150 MeV	
	charm	c	1.25 GeV	
	bottom	b	4.5 GeV	
	top	t	172 GeV	najcięższa cząstka

Masy kwarków są wyznaczone pośrednio, zależą od przyjętego modelu

Masy cząstek

Masy leptonów i kwarków

Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Wszystkie inne fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu
Kwarki	up	u	3 MeV	
	down	d	7 MeV	
	strange	s	150 MeV	
	charm	c	1.25 GeV	
	bottom	b	4.5 GeV	
	top	t	172 GeV	najcięższa cząstka

Masy kwarków są wyznaczone pośrednio, zależą od przyjętego modelu

Z kolei masy neutrin są bardzo małe, zanedbywalne..

Nie wiemy co powoduje tak duże rozpiętości mas cząstek!

Jest to jedno z ważniejszych pytań, na które wciąż szukamy odpowiedzi...

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek.
Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek.

Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!

W zderzeniach może nastąpić produkcja dwóch, trzech,.. N cząstek (praktycznie dowolnie dużej liczby).

Energia zderzenia może się też zamienić całkowicie na energię spoczynkową jednej nowej cząstki - to tzw. produkcja rezonansowa.

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek. **Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!**

W zderzeniach może nastąpić produkcja dwóch, trzech,.. N cząstek (praktycznie dowolnie dużej liczby).

Energia zderzenia może się też zamienić całkowicie na energię spoczynkową **jednej nowej cząstki** - to tzw. **produkcja rezonansowa**.

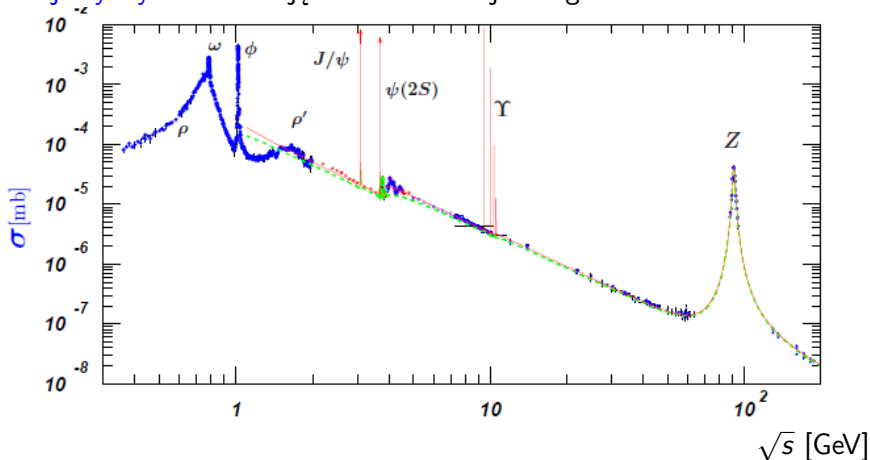
W przypadku produkcji rezonansowej musimy tak dobrać energie zderzających się wiązek (najczęściej elektronów i pozytonów), żeby spełniona była zależność:

$$\text{tzw. energia dostępna} \quad \sqrt{s} = \sqrt{4E_1 E_2} = mc^2$$

⇒ tak odkryto wiele cząstek

Produkcja rezonansowa

Przekrój czynny na anihilację e^+e^- w funkcji energii zderzenia

Przekrój czynny: wielkość opisująca **prawdopodobieństwo** danej reakcji
 Klasycznie odpowiada polu powierzchni poprzecznej obszaru oddziaływania

Rozpad cząstki to swobodne przejście do innego stanu, złożonego z wielu cząstek. Przykładowo:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$\pi^0 \rightarrow \gamma\gamma$$

$$\mu^- \rightarrow e^- \nu_\mu \bar{\nu}_\mu$$

Ważne: to nie jest rozpad cząstki złożonej na jej składniki!

Kaon (K^+) nie składa się z trzech pionów...

Rozpad cząstki to swobodne przejście do innego stanu, złożonego z wielu cząstek. Przykładowo:

Ważne: to nie jest rozpad cząstki złożonej na jej składniki!

Kaon (K^+) nie składa się z trzech pionów...

Tak jak w przypadku produkcji cząstek, **zachowana musi być energia i pęd**. Ponieważ energia produktów rozpadu jest conajmniej równa ich energii spoczynkowej to musi być spełniona zależność:

$$m_{początkowa} > \sum_{i \in \text{koncowe}} m_i$$

Im większa masa cząstki tym więcej (na ogół) możliwych kanałów rozpadu
Nie można z góry określić, który kanał wybierze rozpadająca się cząstka!

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$$

Przykład:

BR (prawdopodobieństwo rozpadu)

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

63.4 %

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$$

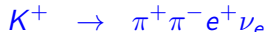
Przykład:

BR

21.1 %

63.4 %

Przykład:

BR

$$21.1 \% \quad K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$1.7 \% \quad K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$5.6 \% \quad K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$63.4 \% \quad K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$4.9 \% \quad K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$3.3 \% \quad K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$$

Przykład:

BR

21.1 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^0$
1.7 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^0\pi^0$
5.6 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^+\pi^-$
0.0015 %	K^+	$\rightarrow$	$e^+\nu_e$
63.4 %	K^+	$\rightarrow$	$\mu^+\nu_\mu$
4.9 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0e^+\nu_e$
3.3 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0\mu^+\nu_\mu$
0.0021 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0\pi^0e^+\nu_e$
0.0041 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^-e^+\nu_e$
nie obserwowany	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\mu^+e^-$

Dlaczego jedne rozpady zachodzą częściej niż inne?

Dlaczego niektóre (dostępne energetycznie) rozpady w ogóle nie zachodzą?

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie można też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Potrafimy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać

⇒ średni czas życia cząstki (τ).

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie można też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Potrafimy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać
⇒ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

⇒ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie można też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Potrafimy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać
⇒ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

⇒ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Oczekiwany czas życia cząstki nie zależy od jej historii !!!

Niezależnie czy cząstka przeżyła już 2τ (od momentu produkcji) czy 10τ , wciąż ma szansę 37% na przeżycie kolejnego τ !

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie można też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Potrąfimy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać
⇒ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

⇒ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Oczekiwany czas życia cząstki nie zależy od jej historii !!!

Niezależnie czy cząstka przeżyła już 2τ (od momentu produkcji) czy 10τ , wciąż ma szansę 37% na przeżycie kolejnego τ !

Czas po którym rozpadnie się połowa cząstek

$$t_{1/2} \approx 0.69 \tau$$

tzw. czas połowicznego zaniku (często używany w fizyce jądrowej)

Jedynie nieliczne cząstki uważamy za stabilne (nie rozpadające się), są to proton (antyproton), elektron (pozyton) i neutrino.

Wszystkie pozostałe cząstki rozpadają się, ale czasy życia są bardzo różne. Przykładowo:

		τ	$c\tau$
mion	μ	$2.2 \cdot 10^{-6} \text{ s}$	660 m
kaon	$K^{\pm}$	$1.2 \cdot 10^{-8} \text{ s}$	3.7 m
lambda	Λ	$2.6 \cdot 10^{-10} \text{ s}$	7.9 cm
mezon	$B^{\pm}$	$1.7 \cdot 10^{-12} \text{ s}$	0.5 mm
taon	τ	$2.9 \cdot 10^{-13} \text{ s}$	87 μm
pion	π^0	$8 \cdot 10^{-17} \text{ s}$	25 nm
mezon	ρ^0	$5 \cdot 10^{-24} \text{ s}$	1.3 fm

$c\tau$ - czas życia przeliczony na odległość jaką może pokonać cząstka
Wartość szacunkowa! W konkretnym przypadku trzeba to przemnożyć przez czynnik uwzględniający prędkość cząstki i **dylatację czasu** (!).

Obserwacja rozpadów cząstek była (i wciąż jest) podstawowym źródłem informacji o ich własnościach.

Wiele obserwacji było zagadkowych:

- dlaczego jedne rozpady zachodzą częściej niż inne?
- dlaczego niektóre (dostępne energetycznie) rozpady nie zachodzą?
- dlaczego jedne cząstki rozpadają się szybciej, a inne wolniej?

Obserwacja rozpadów cząstek była (i wciąż jest) podstawowym źródłem informacji o ich własnościach.

Wiele obserwacji było zagadkowych:

- dlaczego jedne rozpady zachodzą częściej niż inne?
- dlaczego niektóre (dostępne energetycznie) rozpady nie zachodzą?
- dlaczego jedne cząstki rozpadają się szybciej, a inne wolniej?

Głównym czynnikiem, który ma na to wpływ jest **masa cząstki!**

Najczęściej powinny zachodzić rozpady, dla których różnica między masą cząstki początkowej i masą produktów rozpadu jest **największa**.

Im większa różnica mas tym **szybciej** też powinien zachodzić dany rozpad.

Obserwacja rozpadów cząstek była (i wciąż jest) podstawowym źródłem informacji o ich własnościach.

Wiele obserwacji było zagadkowych:

- dlaczego jedne rozpady zachodzą częściej niż inne?
- dlaczego niektóre (dostępne energetycznie) rozpady nie zachodzą?
- dlaczego jedne cząstki rozpadają się szybciej, a inne wolniej?

Głównym czynnikiem, który ma na to wpływ jest **masa cząstki!**

Najczęściej powinny zachodzić rozpady, dla których różnica między masą cząstki początkowej i masą produktów rozpadu jest **największa**.

Im większa różnica mas tym **szybciej** też powinien zachodzić dany rozpad.

Ale nie zawsze to działa! Przy porównywalnych masach: (patrz wykład 2)

$$\Lambda \rightarrow p + \pi^- \quad \tau \approx 3 \cdot 10^{-10} \text{ s}$$

$$\Delta \rightarrow p + \pi^- \quad \tau \sim 10^{-23} \text{ s}$$

Aby wyjaśnić obserwowane kanały produkcji i rozpadów cząstek, a także mierzone czasy życia, trzeba było założyć, że oprócz **zasad zachowania energii i pędu** obowiązują też inne zasady zachowania związane z **własnościami samych cząstek!**

Aby wyjaśnić obserwowane kanały produkcji i rozpadów cząstek, a także mierzone czasy życia, trzeba było założyć, że oprócz **zasad zachowania energii i pędu** obowiązują też inne zasady zachowania związane z **własnościami samych cząstek!**

Zachowanie ładunku elektrycznego

Ściśle przestrzegane w przyrodzie.

Dodatkowo ładunek cząstek elementarnych jest skwantowany - występuje tylko jako wielokrotność ładunku elektronu

Aby wyjaśnić obserwowane kanały produkcji i rozpadów cząstek, a także mierzone czasy życia, trzeba było założyć, że oprócz **zasad zachowania energii i pędu** obowiązują też inne zasady zachowania związane z **własnościami samych cząstek!**

Zachowanie ładunku elektrycznego

Ściśle przestrzegane w przyrodzie.

Dodatkowo ładunek cząstek elementarnych jest skwantowany - występuje tylko jako wielokrotność ładunku elektronu

Zachowanie liczby barionowej

bariony: cząstki złożone z 3 kwarków

Zapostulowane w 1938 roku, że wyjaśnić stabilność protonu.

Bariony (p, n, Λ ...): $B=+1$, antybariony: $B=-1$, pozostałe: $B=0$.

Rozpad protonu nie jest zabroniony przez zasadę zachowania ładunku ani zasadę zachowania energii, np.

Ale rozpad taki nie zachowuje liczby barionowej ($1 \rightarrow 0$)! **ZABRONIONY!**

Zachowanie liczby leptonowej

W wielu procesach elektronowi towarzyszy neutrino (lub antyneutrino), np.

zaś nie występują procesy typu

Zachowanie liczby leptonowej

W wielu procesach elektronowi towarzyszy neutrino (lub antyneutrino), np.

zaś nie występują procesy typu

Można to wytłumaczyć wprowadzając **elektronową liczbę leptonową** L_e
 $L_e(e^-) = L_e(\nu_e) = +1$, $L_e(e^+) = L_e(\bar{\nu}_e) = -1$, pozostałe: $L_e = 0$

Zachowanie liczby leptonowej

W wielu procesach elektronowi towarzyszy neutrino (lub antyneutrino), np.

zaś nie występują procesy typu

Można to wytłumaczyć wprowadzając **elektronową liczbę leptonową** L_e
 $L_e(e^-) = L_e(\nu_e) = +1$, $L_e(e^+) = L_e(\bar{\nu}_e) = -1$, pozostałe: $L_e = 0$
 Suma L_e w stanie początkowym musi być równa sumie L_e na końcu.

Zachowanie liczby leptonowej

W wielu procesach elektronowi towarzyszy neutrino (lub antyneutrino), np.

zaś nie występują procesy typu

Można to wytłumaczyć wprowadzając **elektronową liczbę leptonową** L_e
 $L_e(e^-) = L_e(\nu_e) = +1$, $L_e(e^+) = L_e(\bar{\nu}_e) = -1$, pozostałe: $L_e = 0$
 Suma L_e w stanie początkowym musi być równa sumie L_e na końcu.

Analogicznie do L_e wprowadzamy **liczbę mionową** L_μ i **liczbę taonową** L_τ .
 Całkowita liczba leptonowa: $L = L_e + L_\mu + L_\tau$ ściśle zachowana !!!

Poszczególne liczby L_e , L_μ , L_τ zachowane prawie zawsze,
 odstępstwa zaobserwowano dotychczas tylko przy oscylacjach neutrino...

Dziwność

Wśród cząstek odkrywanych w latach 30 i 40 XX w. wyróżniała się klasa cząstek o **nieoczekiwanie długich czasach życia**. **Było to “dziwne”...**
Okazało się też, że cząstki te produkowane są zawsze w parach ?!...

Dziwność

Wśród cząstek odkrywanych w latach 30 i 40 XX w. wyróżniała się klasa cząstek o **nieoczekiwanie długich czasach życia**. **Było to "dziwne"...**
Okazało się też, że cząstki te produkowane są zawsze w parach ?!...

Dlatego zapostulowano wprowadzenie nowej liczby kwantowej: **dziwności S** .
Dziwność jest **zachowana w oddziaływaniach silnych i elektromagnetycznych**, dlatego cząstki obdarzone dziwnością mogą być tylko **produkowane w parach (cząstka + antycząstka)**.

Dziwność

Wśród cząstek odkrywanych w latach 30 i 40 XX w. wyróżniała się klasa cząstek o **nieoczekiwanie długich czasach życia**. **Było to "dziwne"...**
Okazało się też, że cząstki te produkowane są zawsze w parach ?!...

Dlatego zapostulowano wprowadzenie nowej liczby kwantowej: **dziwności S** .
Dziwność jest **zachowana w oddziaływaniach silnych i elektromagnetycznych**, dlatego cząstki obdarzone dziwnością mogą być tylko **produkowane w parach (cząstka + antycząstka)**.

Gdyby dziwność była ściśle zachowana to cząstki dziwne byłyby stabilne!

Dziwność **nie jest jednak zachowana w oddziaływaniach słabych**

- ⇒ cząstki dziwne rozpadają się w wyniku oddziaływań słabych
- ⇒ to tłumaczy dużo dłuższy czas życia (w porównaniu do rozpadów "zwykłych" cząstek w oddz. silnych i elektromagnetycznych)

Dziwność

Wśród cząstek odkrywanych w latach 30 i 40 XX w. wyróżniała się klasa cząstek o **nieoczekiwanie długich czasach życia**. **Było to "dziwne"...**
Okazało się też, że cząstki te produkowane są zawsze w parach ?!...

Dlatego zapostulowano wprowadzenie nowej liczby kwantowej: **dziwności S** .
Dziwność jest **zachowana w oddziaływaniach silnych i elektromagnetycznych**, dlatego cząstki obdarzone dziwnością mogą być tylko **produkowane w parach (cząstka + antycząstka)**.

Gdyby dziwność była ściśle zachowana to cząstki dziwne byłyby stabilne!

Dziwność **nie jest jednak zachowana w oddziaływaniach słabych**

⇒ cząstki dziwne rozpadają się w wyniku oddziaływań słabych
⇒ to tłumaczy dużo dłuższy czas życia (w porównaniu do rozpadów "zwykłych" cząstek w oddz. silnych i elektromagnetycznych)

Dziś wiemy już, że dziwność cząstki odpowiada liczbie kwarków s ...

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (powłoki elektronowe w atomie). Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (powłoki elektronowe w atomie).

Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wyjaśnienie tego problemu zaproponował w 1925 roku **Wolfgang Pauli**.

Zapostulował, że **dwa elektrony** w atomie **nie mogą** być w stanie opisanym przez **ten sam zestaw liczb kwantowych**. ⇒ **Zakaz Pauliego**

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (powłoki elektronowe w atomie).

Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wyjaśnienie tego problemu zaproponował w 1925 roku **Wolfgang Pauli**.

Zapostulował, że **dwa elektrony** w atomie **nie mogą** być w stanie opisanym przez **ten sam zestaw liczb kwantowych**. $\Rightarrow$ **Zakaz Pauliego**

Potrzebne jednak było wprowadzenie jeszcze jednej **liczby kwantowej**. Jest nią liczba określająca orientację spinu - **własnego moment pędu** elektronu.

Mechanika kwantowa przewiduje, że dla dowolnie wybranego kierunku Z rzut spinu elektronu s może przyjąć tylko dwie wartości:

$$s_z = +\frac{1}{2}\hbar \quad \text{lub} \quad s_z = -\frac{1}{2}\hbar$$

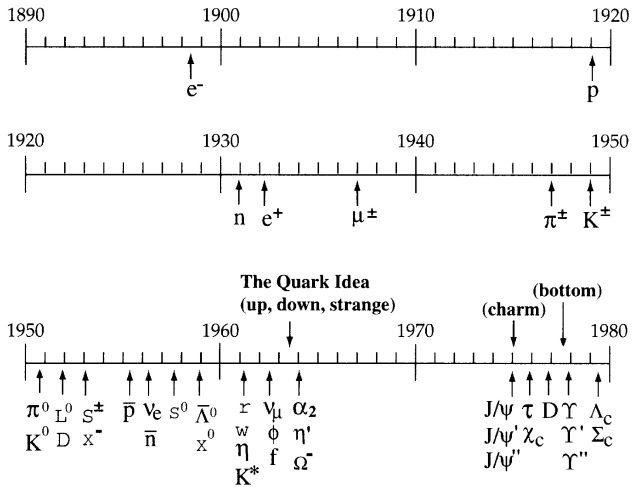
Dlatego mówimy, że elektron ma **“spin połówkowy”** (jest fermionem).
Okazuje się, że zakaz Pauliego dotyczy wszystkich leptonów i kwarków.

- 1 Własności cząstek
- 2 Hipoteza kwarków**
- 3 Model partonowy
- 4 Chromodynamika kwantowa

Lawina odkryć

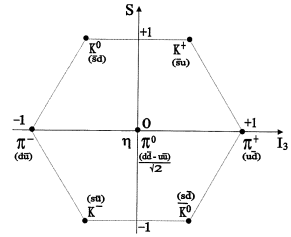
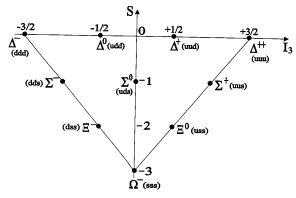
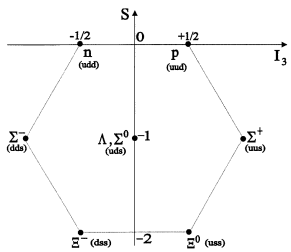
W latach 50 i 60 XX w. lawinowo odkrywano nowe cząstki.
(m.in. dzięki wynalezieniu komory pęcherzykowej i synchrotronu)

Lawina odkryć

W latach 50 i 60 XX w. lawinowo odkrywano nowe cząstki.
(m.in. dzięki wynalezieniu komory pęcherzykowej i synchrotronu)

Dziwność (S) była jednym z kryteriów ich klasyfikacji.
Drugą zmienną był tzw. izospin (I_3) związany z ładunkiem cząstek.

Okazało się, że wszystkie znane cząstki układają się w multiplety.
Jak to wytłumaczyć?

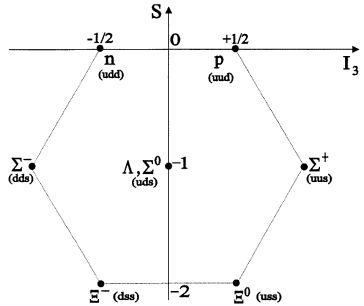
Hipoteza kwarków

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek** elementarnych doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

- $p = (uud)$
- $n = (udd)$
- $\Lambda = (uds)$

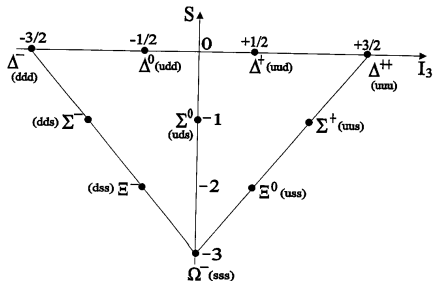
Hipoteza kwarków

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek** elementarnych doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

$$\begin{aligned}
 p &= (uud) \\
 n &= (udd) \\
 \Lambda &= (uds) \\
 \Delta^0 &= (udd)
 \end{aligned}$$

Hipoteza kwarków

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

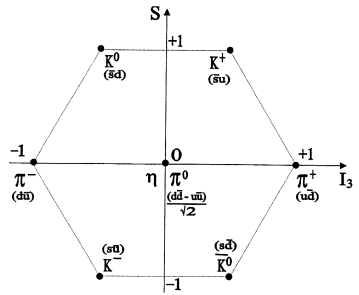
W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek elementarnych** doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

- $p = (uud)$
- $n = (udd)$
- $\Lambda = (uds)$
- $\Delta^{\circ} = (udd)$

Para kwark-antykwar kwark mezony:

- $K^+ = (u\bar{s})$
- $\pi^+ = (u\bar{d})$

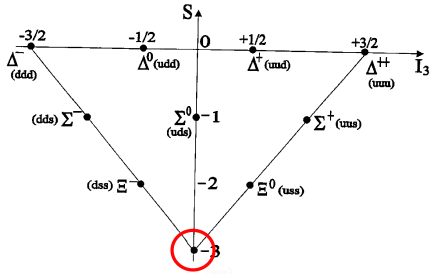
Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są bardzo masywne i **silnie związane**

Hipoteza kwarków

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

Zakładając istnienie tylko trzech kwarków (u, d, s) można było wytłumaczyć spektrum wszystkich znanych cząstek.

Ale okazało się, że nie wszystkie miejsca w multipletach były zajęte!

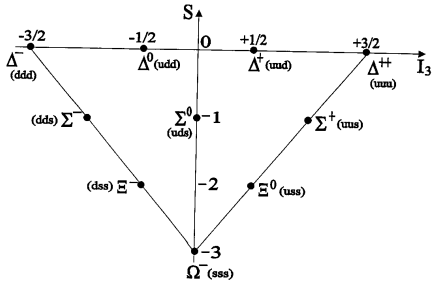

Hipoteza kwarków

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

Zakładając istnienie tylko **trzech kwarków** (u, d, s) można było wytłumaczyć spektrum **wszystkich znanych cząstek**.

Ale okazało się, że nie wszystkie miejsca w multipletach były zajęte!

Gell-Mann i Zweig **przewidzieli** istnienie (**i oszacowali masę**) nie znanej wcześniej cząstki: $\Omega^- = (s s s)$.

Jej późniejsze odkrycie było ogromnym sukcesem modelu...

- 1 Własności cząstek
- 2 Hipoteza kwarków
- 3 Model partonowy**
- 4 Chromodynamika kwantowa

Doświadczenie Rutherforda

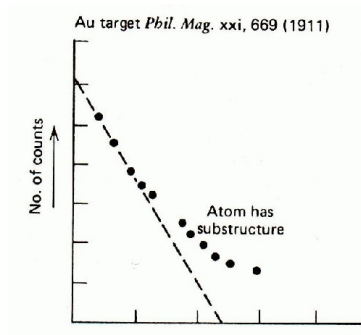
Istota pomiaru

Rozpraszanie cząstek α na cienkiej złotej folii

Obserwowano błyski wywołane przez padające cząstki na ekranie scyntylacyjnym - ocena kąta rozproszenia

Obserwowany rozkład kątów:

kąt rozproszenia $\theta \rightarrow$

odbiegał od przewidywań modelu rozciągniętego rozkładu ładunku w atomie (linia przerywana)

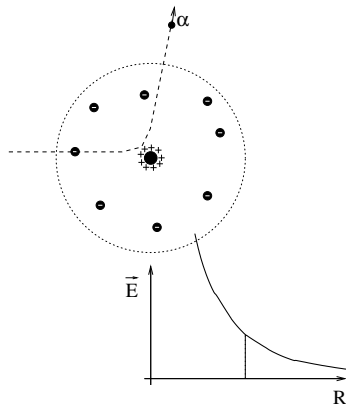
Doświadczenie Rutherforda

Istota pomiaru

Rozpraszanie cząstek α na cienkiej złotej folii

Obserwowano błyski wywoływane przez padające cząstki na ekranie scyntylacyjnym - ocena kąta rozproszenia

Cząstka α zawsze czuje cały ładunek dodatni $\Rightarrow$ większe kąty rozproszenia

O rozpraszaniu elastycznym mówimy wtedy, gdy w stanie końcowym obserwujemy te same cząstki co w stanie początkowym: cząstkę wiązki (“pocisk”) i cząstkę z którą nastąpiło oddziaływanie (“tarczę”). Np.

Rozpraszanie elastyczne

O rozpraszaniu elastycznym mówimy wtedy, gdy w stanie końcowym obserwujemy te same cząstki co w stanie początkowym: cząstkę wiązki (“pocisk”) i cząstkę z którą nastąpiło oddziaływanie (“tarczę”). Np.

Kinematyka

Między cząstkami może nastąpić mały lub duży **przekaz energii i pędu**. Najczęściej opisujemy to wprowadzając zmienną

$$Q^2 = (\Delta\vec{p})^2 - (\Delta E)^2$$

Małe Q^2 oznacza “miękkie” oddziaływanie, **duże** Q^2 - “twarde”.

Przekaz czteropędu Q^2 można wyznaczyć mierząc energię E' i kąt rozproszenia θ pocisku:

$$Q^2 = 2 E E' (1 - \cos\theta)$$

gdzie: E - energia początkowa pocisku. Masa pocisku została zaniedbana.

Rozpraszanie elastyczne

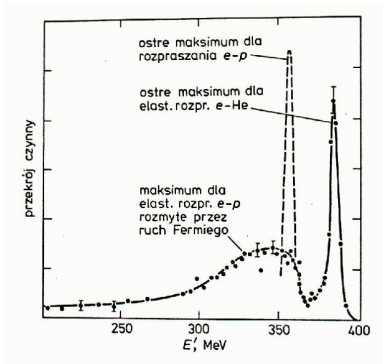
Rozpraszanie e He

Jeśli oddziaływanie jest elastyczne to energia rozproszonego pocisku jest jednoznacznie określona przez kąt rozproszenia:

$$E' = \frac{E}{1 + \frac{E}{M}(1 - \cos \theta)}$$

$$\Rightarrow M = \frac{E E'(1 - \cos \theta)}{E - E'}$$

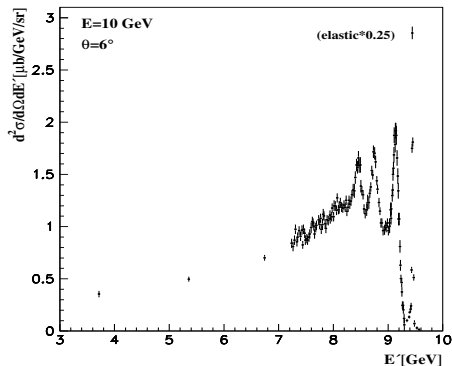
Rozkład energii elektronów o energii 400 MeV, rozproszonych na jądrach He pod kątem 45° :

Oprócz elastycznego rozpraszania $e-He$ ($M = M_{He}$) widoczne jest rozpraszanie $e-p$ ($M = m_p$) $\Rightarrow$ widoczna podstruktura jądra

Rozpraszanie $e p$

Bardzo podobną strukturę widma energii obserwujemy w rozpraszaniu **na protonach**:

Oczekiwana dla rozpraszania elastycznego: $E' = 9.45$ GeV

Przypadki z dużo niższymi wartościami energii E' wskazują na rozpraszanie na **podstrukturze** protonu (!)

$\Rightarrow$ rozpraszanie nieelastyczne !
(proton ulega rozbiciu)

Maksima w obszarze 8–9 GeV odpowiadają produkcji stanów wzbudzonych protonu (rezonansów barionowych) o masach pomiędzy 1 i 2 GeV.

Model partonowy

Rozpraszanie $e p$

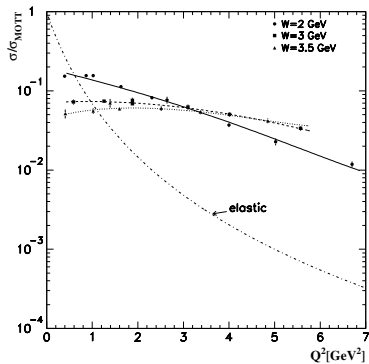
Stosunek przekroju czynnego na rozpraszanie **nieelastyczne** do przekroju czynnego na rozpraszanie **elastyczne** na ładunku punktowym (σ_{Mott}) $\Rightarrow$

Ta sama zależność od Q^2 !!!

Model zaproponowany przez Feynman'a w 1969 roku:

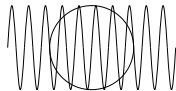
elastyczne rozpraszanie na punktowych **partonach** w protonie

Według Feynmana partony powinny być **lekkie** i **quasi-swobodne** (ich oddziaływania są słabe w porównaniu z rozproszeniem)

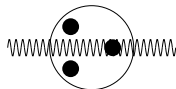

Dlaczego dopiero doświadczenia w SLAC pozwoliły nam dostrzec partony?
Ze **wzrostem** przekazu czteropędu Q^2 **maleje długość fali** wymianianego w oddziaływaniu fotonu:

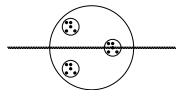
“miękki” foton, małe Q^2 : rozpraszanie na jądrze

pośrednie Q^2 : możemy zobaczyć nukleony w jądrze

“twardy” foton, duże Q^2 ($\gg m_p$): dostrzegamy partony

Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są:

- bardzo masywne
- silnie związane

Z drugiej strony partony w modelu Feynman'a są:

- lekkie
- quasi-swobodne

Czy partony to kwarki ?

To wcale nie było takie oczywiste...

Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są:

- bardzo masywne
- silnie związane

Z drugiej strony partony w modelu Feynman'a są:

- lekkie
- quasi-swobodne

Czy partony to kwarki ?

To wcale nie było takie oczywiste...

Dopiero powstanie teorii opisującej oddziaływania silne pozwoliło nam to wszystko zrozumieć...

- 1 Własności cząstek
- 2 Hipoteza kwarków
- 3 Model partonowy
- 4 Chromodynamika kwantowa

Problem

Istnienie cząstki Ω^- było potwierdzeniem koncepcji kwarków.

Jednocześnie jednak było zagadką: stan ten naruszał zakaz Pauliego!

Masa cząstki zgodna była z hipotezą, że kwarki znajdują się w stanie podstawowym, ale wszystkie trzy kwarki miały ten sam zapach (s) i kierunek spinu (całkowity rzut spinu cząstki: $\frac{3}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}$).

⇒ musi istnieć jakaś własność (liczba kwantowa) która rozróżnia ich stany !

Problem

Istnienie cząstki Ω^- było potwierdzeniem koncepcji kwarków.

Jednocześnie jednak było zagadką: **stan ten naruszał zakaz Pauliego!**

Masa cząstki zgodna była z hipotezą, że kwarki znajdują się w stanie podstawowym, ale wszystkie trzy kwarki miały ten sam zapach (s) i kierunek spinu (całkowity rzut spinu cząstki: $\frac{3}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}$).

⇒ musi istnieć jakaś własność (liczba kwantowa) która rozróżnia ich stany !

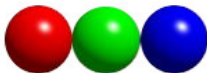
Kolor

Tą dodatkową liczbą kwantową dla kwarków jest “kolor” (ładunek kolorowy) Kolor może być trzech rodzajów: **czzerwony (R)**, **zielony (G)** i **niebieski (B)**.

Każdy kwark w Ω^- ma inny kolor ⇒ nie jest naruszony zakaz Pauliego.

Kolor

Każdy z kwarków obdarzony jest ładunkiem kolorowym: R , G lub B .

Anty-kwarki mają odpowiednie anty-kolory (kolory "ujemne"): $\bar{B}$, $\bar{R}$, $\bar{G}$

Hadrony

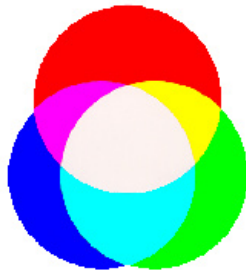
Jako swobodne mogą istnieć tylko cząstki nie niosące netto ładunku kolorowego

(cząstki "białe"):

$$R + G + B = 0$$

$$\bar{R} + \bar{G} + \bar{B} = 0$$

$$R + \bar{R} = G + \bar{G} = B + \bar{B} = 0$$

⇒ bariony (3 kwarki), antybariony (3 antykwarki) i mezony (kwark+antykwark)

Kolor

Szczególną cechą oddziaływań silnych jest to, że bezmasowe nośniki oddziaływań, **gluony**, też niosą **ładunek kolorowy** (odpowiadający kombinacji kolor+antykolor).

Oddziaływania między gluonami prowadzą do “odwrotnej” zależności sprzężenia od odległości między ładunkami:

- na małych odległościach oddziaływanie jest słabe
- na dużych odległościach oddziaływanie szybko rośnie

Oddziaływania kwarków

Kolor

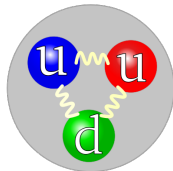
Szczególną cechą oddziaływań silnych jest to, że bezmasowe nośniki oddziaływań, **gluony**, też niosą **ładunek kolorowy** (odpowiadający kombinacji kolor+antykolor).

Oddziaływania między gluonami prowadzą do “odwrotnej” zależności sprzężenia od odległości między ładunkami:

- na małych odległościach oddziaływanie jest słabe
- na dużych odległościach oddziaływanie szybko rośnie

Oddziaływanie silne wiążące kwarki **przypomina** sprężynki łączące kulki:

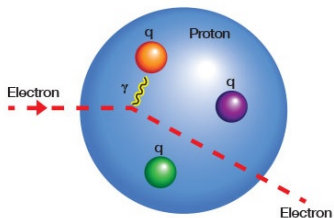
- gdy sprężynki są luźne, kulki “nie czują” swojej obecności
- gdy jednak chcemy jedną z kulek odsunąć, sprężyny się naciągają i nas powstrzymują

Asymptotyczna swoboda

Jeśli cząstka wiązki ("pocisk") mając dużą energię rozprasza się na protonie to z dużym prawdopodobieństwem będzie to rozproszenie na pojedynczym kwarku:

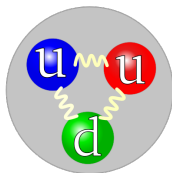
Przez **bardzo krótki czas zderzenia** kwark zachowuje się jakby był swobodny, wpływ pozostałych kwarków (i gluonów) w protonie można zaniedbać.

Obrazek ten działa tym lepiej im wyższy jest przekaz czteropędu Q^2

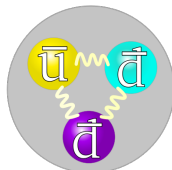
Oddziaływania silne wciąż pozostają bardzo istotne, ale na kolejnym etapie. Gdy z rozbitego protonu powstaje wiele nowych cząstek...

Uwięzienie kwarków

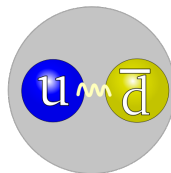
Gdy oddziaływania są “miękkie” (małe Q^2) to siły kolorowe zmuszają kwarki do łączenia się w “białe” układy.

barion

antybarion

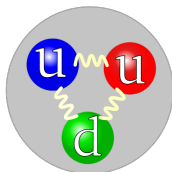

mezon

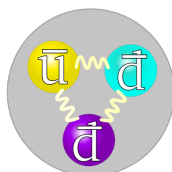
Tylko takie układy kwarków mogą się dodać od siebie na duże odległości.

Uwięzienie kwarków

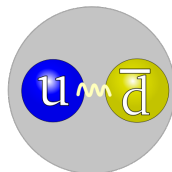
Gdy oddziaływania są “miękkie” (małe Q^2) to siły kolorowe zmuszają kwarki do łączenia się w “białe” układy.

barion

antybarion

mezon

Tylko takie układy kwarków mogą się dodać od siebie na duże odległości.

Co się stanie jeśli spróbujemy wyrwać kwark z protonu?

Koszt dostarczonej energii wyprodukowane zostaną **dodatkowe pary kwark-antykwar** tak, żeby każdy “swobodny” kwark został otoczony dodatkowymi kwarkami (lub antykwarkami) **“neutralizującymi”** jego kolor.

Nigdy nie obserwujemy swobodnego kwarku!

Gdy powstawał model kwarków, wystarczyły trzy zapachy (u , d , s), ale już w roku 1970 zauważono, że powinno ich być więcej...

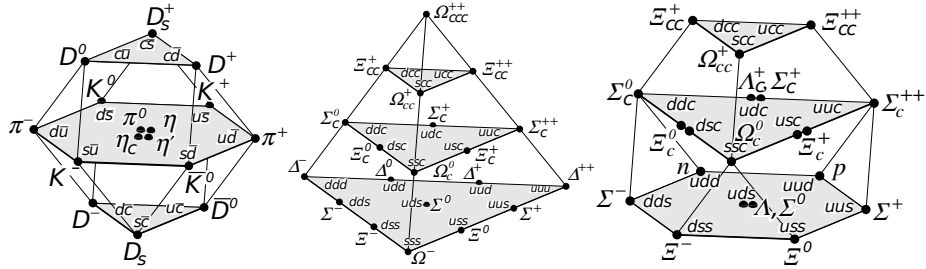
Czwarty kwark był potrzebny, żeby wytłumaczyć znikanie pewnych reakcji.

Ciężkie kwarki

Gdy powstawał model kwarków, wystarczyły trzy zapachy (u, d, s), ale już w roku 1970 zauważono, że powinno ich być więcej...

Czwarty kwark był potrzebny, żeby wytłumaczyć znikanie pewnych reakcji.

Pierwsza cząstka zawierająca kwark c została odkryta w roku 1974. Potem nastąpiła lawina. Nasz "układ okresowy" stał się trójwymiarowy

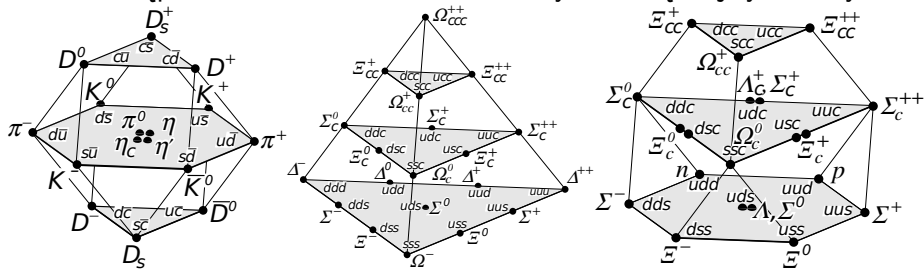
Każda kombinacja trzech kwarków lub kwark-antykwarok odpowiada jakiejś cząstce (w często więcej niż jednej!)

Gdy powstawał model kwarków, wystarczyły trzy zapachy (u , d , s), ale już w roku 1970 zauważono, że powinno ich być więcej...

Czwarty kwark był potrzebny, żeby wytłumaczyć znikanie pewnych reakcji.

Pierwsza cząstka zawierająca kwark c została odkryta w roku 1974.

Potem nastąpiła lawina. Nasz "układ okresowy" stał się trójwymiarowy

Każda kombinacja trzech kwarków lub kwark-antykwarok odpowiada jakiejś cząstce (w często więcej niż jednej!)

W 1977 roku odkryto kwark $b \Rightarrow$ jeszcze więcej możliwości...

Masa protonu

Masa protonu wynosi $m_p = 938 \text{ MeV}$.

Masy kwarków u i d to odpowiednio: $m_u \sim 3 \text{ MeV}$ i $m_d \sim 7 \text{ MeV}$

Okazuje się więc, że:

$$\sum_{uud} m_q \ll m_p$$

Z czego pochodzi masa protonu?...

Masa protonu

Masa protonu wynosi $m_p = 938 \text{ MeV}$.

Masy kwarków u i d to odpowiednio: $m_u \sim 3 \text{ MeV}$ i $m_d \sim 7 \text{ MeV}$

Okazuje się więc, że:

$$\sum_{uud} m_q \ll m_p$$

Z czego pochodzi masa protonu?...

Obrazek w którym proton składa się z 3 kwarków jest skrajnie uproszczony. Te trzy kwarki nazywamy **kwarkami walencyjnymi**, one decydują o własnościach cząstki (**ładunku, liczbach kwantowych**)

Masa protonu

Masa protonu wynosi $m_p = 938 \text{ MeV}$.

Masy kwarków u i d to odpowiednio: $m_u \sim 3 \text{ MeV}$ i $m_d \sim 7 \text{ MeV}$

Okazuje się więc, że:

$$\sum_{uud} m_q \ll m_p$$

Z czego pochodzi masa protonu?...

Obrazek w którym proton składa się z 3 kwarków jest skrajnie uproszczony. Te trzy kwarki nazywamy **kwarkami walencyjnymi**, one decydują o własnościach cząstki (**ładunku, liczbach kwantowych**)

Ale oprócz nich w protonie mogą występować **pary kwark-antykwar** (**para jako całość jest obojętna, nie niesie żadnych liczb kwantowych**)

Masa protonu

Masa protonu wynosi $m_p = 938 \text{ MeV}$.

Masy kwarków u i d to odpowiednio: $m_u \sim 3 \text{ MeV}$ i $m_d \sim 7 \text{ MeV}$

Okazuje się więc, że:

$$\sum_{uud} m_q \ll m_p$$

Z czego pochodzi masa protonu?...

Obrazek w którym proton składa się z 3 kwarków jest skrajnie uproszczony. Te trzy kwarki nazywamy **kwarkami walencyjnymi**, one decydują o własnościach cząstki (**ładunku, liczbach kwantowych**)

Ale oprócz nich w protonie mogą występować **pary kwark-antykwar** (**para jako całość jest obojętna, nie niesie żadnych liczb kwantowych**)

W protonie są też **gluony**, które spajają go w całość.

Masa protonu pochodzi głównie z energii wiązania!